

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

SHARQ HUJJATCHILIGIDA RASMIY YOZISH AN'ANALARINING SHAKLLANISH OMILLARI

Boyjonova O'g'iloy Rasul qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

ogiloyboyjonova87@gmail.com

Turg'unpo'latov Diyorbek Ro'zmamat o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi

d.turgunpolatov@cspu.uz

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sharq mamlakatlarida hujjatchilik va rasmiy yozish an'alarining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan asosiy omillar tahlil qilinadi. Jumladan, davlat boshqaruvi tizimining rivojlanishi, yozuv va til madaniyatining taraqqiyoti, diniy omil, diplomatik munosabatlarning kengayishi, madaniyat va adabiyotning ta'siri hamda ijtimoiy ehtiyoj va huquqiy tizimning o'rni tarixiy dalillar asosida yoritiladi. Maqolada Sharq davlatlarida rasmiy hujjatlarning faqat ma'muriy vosita emas, balki siyosiy, huquqiy va madaniy ahamiyatga ega tizim sifatida shakllangani asoslab beriladi. Shuningdek, Temuriylar, Usmonlilar va Arab xalifaligi davridagi hujjatchilik an'analari misolida rasmiy yozish madaniyatining yuksak darajada rivojlangani ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar. *Sharq hujjatchiligi, rasmiy yozish an'analari, davlat boshqaruvi, yozuv madaniyati, huquqiy tizim, diplomatik yozishmalar, ijtimoiy ehtiyoj, ish yuritish, rasmiy uslub.*

KIRISH

Sharq mamlakatlarida hujjatchilik va rasmiy yozish an'analari juda qadimiy tarixga ega bo'lib, ular milodiy VII–X asrlardan boshlab, ayniqsa Arab xalifaligi davrida shakllanib, keyingi asrlarda yanada takomillashgan. Ushbu jarayon jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va madaniy rivoji bilan chambarchas bog'liq holda rivoj topgan. Rasmiy yozish uslubi davlat boshqaruvi, diplomatiya va huquqiy munosabatlarning muhim vositasi sifatida shakllanib, o'rta asrlarda, xususan XIV–XV asrlarda Temuriylar davri hamda keyinchalik Usmonli imperiyasi davrida yanada mukammallashgan.

Sharq davlatlarida yozma hujjatlar orqali boshqaruvni tashkil etish, qonunlarni mustahkamlash va xalqaro munosabatlarni yo'lga qo'yish tizimi rivojlanib, rasmiy yozish madaniyati yuqori darajaga ko'tarilgan.

ASOSIY QISM

Sharq mamlakatlarida markazlashgan davlatlarning shakllanishi hujjatchilik va rasmiy yozish an'alarining rivojlanishida hal qiluvchi omil bo'lgan. Katta hududlarni boshqarish,

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

solliqlarni yig‘ish, harbiy va siyosiy masalalarni tartibga solish yozma hujjatlar orqali amalga oshirilgan.

Masalan, Arab xalifaligi davrida (VII–X asrlar) davlat boshqaruvi uchun maxsus “devon” tizimi joriy etilgan. Xalifa Umar ibn al-Xattob (634–644-yillar) davrida moliya, harbiy va ma’muriy ishlarni yurituvchi hujjatlar yozila boshlagan. Bu hujjatlar soliq yig‘ish, askarlarni ro‘yxatga olish va davlat xarajatlarini nazorat qilishga qaratilgan edi. Shuningdek, Abbosiylar xalifaligi davrida (VIII–XIII asrlar) rasmiy yozish yanada rivojlanib, diplomatik maktublar keng tarqalgan. Masalan, xalifa Horun ar-Rashid tomonidan Karl Buyuk ga yuborilgan maktublar (taxminan 800-yillar atrofida) davlatlararo diplomatik aloqalarning yorqin namunasi bo‘lib, unda do‘stlik, savdo va siyosiy hamkorlik masalalari bayon qilingan.

Markaziy Osiyoda esa Temuriylar davri hujjatchilik rivojining muhim bosqichi hisoblanadi. Amir Temur (1336–1405) davlatni boshqarishda farmonlar, yorliqlar va diplomatik maktublardan keng foydalangan. Masalan, uning Boyazid I ga yuborgan maktublarida siyosiy talablar, ogohlantirishlar va diplomatik munosabatlar ifodalangan. Bundan tashqari, Usmonli imperiyasida rasmiy yozish yuqori darajada tizimlashtirilgan. Sultonlar tomonidan chiqarilgan “farmon” (firman) va “berot” hujjatlari davlat boshqaruvining asosiy vositasi bo‘lgan. Bu hujjatlar aniq til, qat’iy shakl va muhr bilan tasdiqlangan.

Keltirilgan tarixiy misollar shuni ko‘rsatadiki, Sharq davlatlarida rasmiy yozish oddiy aloqa vositasi emas, balki davlat boshqaruvining asosiy mexanizmi bo‘lgan. Xalifaliklardan tortib Temuriylar va Usmonlilar davrigacha hujjatlar orqali siyosiy, iqtisodiy va diplomatik munosabatlar tartibga solingan.

Rasmiy yozish an’analar yozuv tizimining rivoji bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, Sharq mamlakatlarida bu jarayon juda yuqori darajada qadrlangan. Arab yozuvi, fors-tojik adabiy tili va turkiy yozma an’analar hujjatchilikning asosini tashkil etgan. Ayniqsa, Arab yozuvi keng tarqalib, rasmiy hujjatlarda asosiy vosita sifatida qo‘llanilgan. Sharq davlatlarida yozuv faqat ma’lumot yetkazish vositasi emas, balki ishonchlilik, qonuniylik va davlat nufuzi ramzi hisoblangan. Shu sababli hujjatlar aniq, ravon va qat’iy qoidalarga asoslangan holda yozilgan. Har bir so‘zning joylashuvi, iboralarning tanlanishi va hatto yozuv uslubi (xattotlik) muhim ahamiyat kasb etgan.

Masalan, Usmonli imperiyasi davrida rasmiy hujjatlar maxsus tayyorgarlikka ega bo‘lgan kotiblar va xattotlar tomonidan yozilgan. Saroyda “devoniy” yozuv uslubi shakllanib, u faqat davlat hujjatlari uchun qo‘llanilgan. Bu yozuv turi murakkabligi va nafisligi bilan hujjatning rasmiylikini ko‘rsatib turgan.

Ayniqsa, Usmonli sultonlari yozuv sifatiga juda katta e’tibor bergan. Masalan, Sulaymon I (XVI asr) davrida hujjatlar yozishda ishlatiladigan siyoh (tinta)ning sifati alohida nazorat qilingan. Siyohning rangi tiniq, o‘chmas va uzoq vaqt saqlanadigan bo‘lishi talab etilgan. Chunki hujjatlarning buzilmasligi va uzoq yillar davomida saqlanishi davlat uchun muhim

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

hisoblangan. Maxsus retseptlar asosida tayyorlangan siyohlar ishlatilgan va bu jarayon ham nazorat ostida bo'lgan.

Sharq mamlakatlarida yozuv madaniyati hujjatchilikning yuragi hisoblangan. Nafaqat matn mazmuni, balki yozuv shakli, xattotlik san'ati va hatto siyoh sifati ham davlat darajasida nazorat qilingan. Bu esa rasmiy yozish an'alarining yuqori darajada rivojlanganini yaqqol ko'rsatadi.

Sharq hujjatchiligida adabiyot va madaniyatning o'rni juda katta bo'lib, ayniqsa mumtoz adabiyot rasmiy yozish uslubining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Rasmiy hujjatlar faqat ma'muriy matn emas, balki adabiy jihatdan ham puxta ishlangan, chiroyli uslubga ega matnlar sifatida qaralgan. Bu jarayonda Alisher Navoiyning hissasi juda muhimdir. U nafaqat buyuk shoir, balki davlat arbobi sifatida ham faoliyat yuritib, Temuriylar davri saroyida rasmiy hujjatlar bilan bevosita ishlagan. Navoiy muhri bilan tasdiqlanadigan farmonlar, arzlari va ma'muriy yozishmalarni tayyorlash va tartibga solishda ishtirok etgan. Masalan, u Sulton Husayn Boyqaro saroyida vazir bo'lgan davrda (XV asr oxiri) davlat boshqaruvida:

yer-mulk taqsimoti,

madaniy muassasalarni qo'llab-quvvatlash,

soliq va ijtimoiy masalalarga oid hujjatlar yozma ravishda rasmiylashtirilgan va bunda Navoiy uslubining ta'siri sezilgan.

Navoiy rasmiy yozish tilini oddiy, tushunarli, lekin adabiy jihatdan boy qilishga harakat qilgan. U fors va arab tilidagi murakkab uslublarga nisbatan turkiy til imkoniyatlarini kengaytirib, rasmiy matnlarda ham ifodaning aniqligi va go'zalligini uyg'unlashtirgan. Bundan tashqari, Zahiriddin Muhammad Bobur ham o'zining "Boburnoma" asari orqali rasmiy va tarixiy yozuv uslubini birlashtirib, voqealarni aniq va hujjatga yaqin shaklda bayon qilish an'anasini davom ettirgan.

Umuman olganda, Sharq adabiyoti rasmiy yozish uslubiga uch asosiy jihatdan ta'sir ko'rsatgan:

tilning boyishi (so'z boyligi va ifoda imkoniyatlari),

uslubning go'zallashuvi (adabiylik va nafislik),

mazmunning aniqligi (tushunarli va tartibli ifoda).

Madaniyat va adabiyot, ayniqsa mumtoz adabiyot, Sharq hujjatchiligini nafaqat rasmiy, balki estetik jihatdan ham mukammal darajaga olib chiqqan. Alisher Navoiy kabi allomalar esa rasmiy yozish tilini boyitib, uni adabiy san'at bilan uyg'unlashtirgan holda, hujjatchilik tarixida o'chmas iz qoldirgan.

Usmonli imperiyasi davrida huquqiy tizim juda rivojlangan bo'lib, "qadi sijillari" (sud daftarlari) yuritilgan. Unda har bir sud ishi yozib borilgan: savdo nizolari, meros taqsimoti, nikoh va ajrim ishlari aniq qayd etilgan. Bu hujjatlar bugungi kunda ham tarixiy manba sifatida katta ahamiyatga ega.

Markaziy Osiyoda esa Temuriylar davri davrida huquqiy tizim davlat boshqaruvi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Amir Temur "Tuzuklar"ida davlatni boshqarish, harbiy tartib

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

va jamiyat qoidalari yozma shaklda belgilab qo'yilgan. Bu ham hujjatchilikning huquqiy asosini mustahkamlagan.

Shunday qilib, ijtimoiy ehtiyoj va huquqiy tizim hujjatchilikning eng muhim rivojlantiruvchi omillaridan biri bo'lgan. Yozma hujjatlar jamiyatda:

tartibni saqlash,

adolatni ta'minlash,

iqtisodiy munosabatlarni boshqarish kabi vazifalarni bajarib, rasmiy yozish an'analarining mustahkam shakllanishiga asos bo'lgan.

XULOSA

Sharq mamlakatlarida hujjatchilik va rasmiy yozish an'analari uzoq tarixiy jarayon davomida shakllanib, jamiyat taraqqiyotining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Davlat boshqaruvi tizimining rivojlanishi, yozuv va til madaniyatining takomillashuvi, diniy omil, diplomatik munosabatlarning kengayishi, madaniyat va adabiyotning ta'siri hamda ijtimoiy ehtiyoj va huquqiy tizim bu jarayonning asosiy omillari bo'lib xizmat qilgan. Tarixiy manbalar shuni ko'rsatadiki, Sharq davlatlarida rasmiy hujjatlar faqat ma'muriy vosita emas, balki davlat siyosati, huquqiy tartib va xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi muhim tizim bo'lgan. Shu bois hujjatlar rasmiy, tartibli va ishonchli shaklda yozilishi qat'iy talab etilgan.

Umuman olganda, Sharq hujjatchiligi nafaqat boshqaruv vositasi sifatida, balki madaniy va ilmiy meros sifatida ham katta ahamiyatga ega bo'lib, bugungi zamonaviy hujjatchilik tizimining shakllanishiga mustahkam asos bo'lib xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov G., Shukurov Sh. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
2. G'ulomov A., Qodirov A. Hujjatlar bilan ishlash va ish yuritish asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
3. Ishmuhamedov R. Ish yuritish va hujjatshunoslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Davlat tilida ish yuritish qoidalari. – Toshkent: Adolat, 2016.
5. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 1–14-jildlar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, .
6. Saidov S. Rasmiy uslub va hujjat tili. – Toshkent: Universitet, 2012.